

K. Καλογερόπουλος (MA) in Anthropology:

Στο παρόν δοκίμιο επιχειρείται η αναζήτηση και η αναγνώριση νατουραλιστικών στοιχείων στο διήγημα του Κ. Θεοτόκη «Πίστομα», η ένταξη των ποιημάτων «Θαλερό» και «Προσευχή» στους θεματικούς κύκλους της ποίησης του Α. Σικελιανού και η διερεύνηση της σχέσης των ποιημάτων «Επιστροφή» και «Αισιοδοξία» με την θεματική της ποίησης του Καρυωτάκη. Επιχειρείται, επίσης, μια συνοπτική προσέγγιση στην προβληματική της ηθικής σε σχέση με την λογοτεχνική κριτική και ερμηνεία, η οποία κατά την άποψή μας αποτελεί μείζον θέμα όχι μόνον της ελληνικής αλλά και της παγκόσμιας λογοτεχνίας

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, «Πίστομα»

Σε μια πρώτη ανάγνωση το αφαιρετικό διήγημα ανταποκρίνεται στον ορισμό της «ρεαλιστικής αγροτικής» ηθογραφίας. Ιδιαίτερα πλούσιο σε δομικά στοιχεία, θα μπορούσε κάλλιστα να αναπτυχθεί πολύ περισσότερο ως προς την έκτασή του, αλλά είναι εμφανές ότι ο συγγραφέας προτίμησε αφενός την αφαίρεση, αφετέρου τη συμπύκνωση ιδεών σε πολύ λιτές εκφράσεις πλήρεις νοημάτων. Προκειμένου, λοιπόν, να αναζητήσουμε και να κατανοήσουμε τα πιθανά νατουραλιστικά χαρακτηριστικά του, ίσως χρειάζεται να επιχειρήσουμε καταρχήν μια καταγραφή των δομικών του στοιχείων. Τα στοιχεία που δομούν το συγκεκριμένο διήγημα -αφανή και εμφανή- είναι οι χαρακτήρες του, το περιβάλλον, συγκεκριμένες αναφορές σε ήθη, η ματιά ή η στάση του συγγραφέα στα γεγονότα που αφηγείται, οι ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές ή πιέσεις της εποχής στην οποία γράφτηκε, εν τέλει τα στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα του συγγραφέα.

Οι χαρακτήρες του έργου είναι τρεις. Ο Αντώνιος Βραχνός ή Κουκουλιώτης[1], η γυναίκα του και το παιδί της, καρπός άνομης ερωτικής συνεύρεσης. Ο Κουκουλιώτης είναι το κέντρο βάρους στην πυκνή αφηγηματική τεχνική του συγγραφέα. Είναι, ωστόσο, ένας από τους νιτσεϊκούς χαρακτήρες του Θεοτόκη, όπως περιγράφονται συχνά (Μπαλάσκας, 1993, σ. 115), ή απλά μια τραγική φυσιογνωμία που τη λούζει «κρύος ιδρος» και χλωμιάζει μπρος στο επερχόμενο συμβάν; Αν ένα διήγημα συμπυκνώνεται στον τίτλο του, τότε ο τίτλος αποκτά ξεχωριστό ενδιαφέρον στην αναζήτησή μας. Ο Κουκουλιώτης δεν προβαίνει ο ίδιος στην πράξη. Επιβάλλει στη γυναίκα του να το κάνει και μάλιστα τοποθετώντας το παιδί μπρούμητα. Τούτη η ταφική πρακτική έχει πανάρχαιες ρίζες και ως επί το πλείστον χαρακτηρίζεται ως πράξη τιμωρίας (Taylor, 2001, σσ. 135-138). Στην χριστιανική ταφική πρακτική το σώμα πρέπει να θάβεται με την όψη του προσώπου να ατενίζει τον ουρανό, προκειμένου να συμμετέχει εις ανάστασιν νεκρών (Α΄ προς Κορινθίους 15). Από αυτή την άποψη ενδεχομένως ο Κουκουλιώτης δίκαια χαρακτηρίζεται ως νιτσεϊκός χαρακτήρας στην λογοτεχνική ανάλυση, αν και η ίδια η έννοια του υπερανθρώπου συνεπάγεται την ιδέα της τραγικότητας.

Η προσπάθεια για ανάλυση των δομικών στοιχείων του διηγήματος οδηγεί σε διαφορετικά και βαθύτερα επίπεδα ερμηνείας, ανάμεσα στα οποία εντοπίζεται η διάσταση μεταξύ εθιμικού και κανονικού δικαίου. Το έθιμο της οικογενειακής τιμής απαιτεί να χαθεί ο παράνομος σπόρος, και από αυτή την άποψη ο Κουκουλιώτης δεν υπερβαίνει το εθιμικό δίκαιο, αλλά γίνεται θύμα του, αντιτιθέμενος τον νόμο της πολιτείας και αλλάζοντας την οπτική μας στο ρεαλιστικό πορτραίτο που χαράζει με ελληνιστική[3] μαεστρία ο Κ. Θεοτόκης. Εδώ, επίσης, βρίσκουν την έκφρασή τους οι αναζητήσεις των νατουραλιστών για την κτηνώδη φύση του ανθρώπου, που εκδηλώνεται πιθανώς κάτω από κάποιες συγκεκριμένες κοινωνικές ή βιολογικές πιέσεις. Στην προκειμένη περίπτωση οι πιέσεις είναι και κοινωνικές και βιολογικές. Η κοινωνική πίεση έρχεται από τα έθιμα που απαγορεύουν τις άνομες σχέσεις και η βιολογική πίεση από την φυσική και ψυχική άρνηση του ξένου καρπού. Αυτού του είδους οι βιολογικές επισημάνσεις από τις πρωτόγονες ήδη κοινωνίες διαμόρφωσαν ένα status άρνησης σε νόθους απόγονους μιας φυλετικής δομής που στηριζόταν στην εξ αίματος συγγένεια[4]. Η ίδια βιολογική σχέση με αντίθετο προσανατολισμό, όμως, παρατηρείται στο δεύτερο πρόσωπο, την μητέρα και σύζυγο του Κουκουλιώτη και στην σχέση της με το παιδί της. Δεν ζητά την επείκεια για τον εαυτό της αλλά για το παιδί, και τούτος είναι ο μοναδικός λόγος για

του οποίου τολμά να αντικρούσει την οργή του συζύγου της.

Ο συγγραφέας περιγράφει, αλλά αποστασιοποιείται με τον τρόπο που αποστασιοποιούνται και παρατηρούν οι νατουραλιστές. Μένει βουβός μπρος στο δράμα που εκτυλίσσεται. Μόνον έμμεσα μπορεί να του αποσπάσει κανείς απόψεις για τα πρόσωπα της ιστορίας του. Μικρές λεπτομέρειες που κρύβουν οι ρομαντικές πινελιές στην κατά τα άλλα ρεαλιστική του αφήγηση. Ο ήλιος που χρυσώνει το πρόσωπο του παιδιού και το παιχνίδι του με τα χρώματα στην ύστατη στιγμή είναι μια μεστή νοήματος απόδοση της παιδικής αθωότητας. Το πορτραίτο του Κουκουλιώτη, επίσης, αποδίδει φυσιολογικά ένα χαρακτήρα που κρύβει στα μάτια του την οργισμένη βιαιότητα τονισμένη με πράσινες λάμπεις στα μάτια του και τα σμιχτά χείλη της ανθρώπινης κακίας. Ως άνθρωπος ο Κ. Θεοτόκης -ιδιαίτερα ευαίσθητοποιημένος σε κοινωνικά θέματα της εποχής του εξαιτίας των σοσιαλιστικών του απόψεων (Πολίτης, 2001, σ. 258)- έχει άποψη, ως συγγραφέας όμως παρατηρεί μεθοδολογικά το συμβάν να εκτυλίσσεται δίχως εμβόλιμες παρατηρήσεις, κρατώντας ίσες αποστάσεις από τα πρόσωπα του έργου (Vitti, 1982, σσ. 311-313). Αυτό είναι ίσως το μείζον νατουραλιστικό στοιχείο στο διήγημά του, όπως και η ανθρώπινη κτηνωδία, υποκινούμενη από κοινωνικά ή ατομικά πάθη.

Η Ελλάδα της εποχής του Κ. Θεοτόκη δεν είναι η βιομηχανική κοινωνία των χωρών της Δ. Ευρώπης, αλλά είναι αστικοποιημένη στο βαθμό που η πόλη περιχαράκωνεται στα δικά της ήθη, αντιτιθέμενη συχνά στο ηθικό πλέγμα της αγροτικής κοινωνίας. Συνεπώς, η ματιά του είναι ματιά ενός αστού και το περίγραμμα του έργου του εμφανώς επηρεάζεται από το αστικό ηθικό του υπόβαθρο, αν και η νατουραλιστική φύση του έργου, τού απαγορεύει οποιουδήποτε είδους ηθική εμπλοκή (Τερζάκης, 1955, σσ. 5-7).

Άγγελος Σικελιανός, «Θαλερό», «Προσευχή»

Χαρακτηριστικά φυσιολάτρης ο Σικελιανός στο ποίημά του «Θαλερό με την κινητικότητα της ποιητικής περιγραφής διατυπώνει αρχικά την αιώνια ομορφιά του ελληνικού τοπίου. Δεν προσδιορίζει τον τόπο, ούτε τον χρόνο στην αφήγησή του, ορίζει όμως την εποχή. Είναι εκείνες οι μακριές ημέρες του Ιουλίου και του Αυγούστου, που μπορεί κανείς να δει στην μία άκρη του ορίζοντα τον ήλιο να βασιλεύει, ενώ στην άλλη έχει ήδη ανατείλει η σελήνη. Αυτή είναι η κυρίαρχη εικόνα που προσλαμβάνει ο ποιητής, ο οποίος αναλαμβάνει το ρόλο οδοιπόρου, βαδίζοντας σε δρόμο ανηφορικό για να φθάσει στο σπίτι που τον περιμένει. Εκεί αλλάζει θεματική, περνώντας στην αρχοντοθυγατέρα που τον φιλεύει μέλι, κρύο νερό και ψωμί σταρένιο. Περιγράφει την γυναικεία παρθενική ομορφιά με τρόπο πληθωρικό και συνάμα αισθαντικό, αναδεικνύοντας τον δυνατό λαιμό, τα πλούσια στήθη, τα μακριά πλεγμένα μαλλιά. Χορτασμένος από την φιλόξενη προσφορά και φυσικά και ψυχικά ο ποιητής ωθεί τον αναγνώστη να γίνει κοινωνός της μυστικής εμπειρίας, με την οποία βιώνει η ψυχή του τούτη την στιγμή.

Το μεγάλο ποιητικό έργο του Σικελιανού μάς φέρνει συχνά αντιμέτωπους με το πρόβλημα της κατάταξης των ποιημάτων του σε θεματικούς κύκλους. Ο θρησκευτικός μύθος με την ευρύτερη έννοια του όρου «θρησκευτικός», η γυναίκα-έρωτας και η φύση είναι τρεις βασικοί θεματικοί άξονες του έργου του. Στο «Θαλερό» ο ποιητής αλλάζει χαρακτηριστικά θεματική περνώντας από τη φυσιολατρική περιγραφή στο ερωτικό, αισθαντικό πορτραίτο της νεαρής αρχοντοθυγατέρας. Η αναφορά στη βιωματική του εμπειρία είναι μάλλον αισθαντική και συνεπώς αποτελεί φυσική συνέχεια της ερωτικής-αισθαντικής θεματικής των προηγούμενων στίχων.

Η «Προσευχή» και μόνον από τον τίτλο της εντάσσεται προφανώς στο θεματικό κύκλο του θρησκευτικού μύθου. Ο Θεός, στον οποίο αναφέρεται ο ποιητής, είναι ο δημιουργικός Λόγος, που χαρίζει τη ζωή στη φύση και σφραγίζει με τη βούλησή του την ανθρώπινη ψυχή. Αν και σε μια πρώτη ανάγνωση η «Προσευχή» ανήκει εμφανώς στον κύκλο του θρησκευτικού μύθου, την ίδια στιγμή αναφέρεται με τρόπο συμβολικό στη διαδικασία της έμπνευσης. Ο ποιητής επικαλείται το Λόγο του Δημιουργού. Τούτος ο Λόγος είναι λυτρωτικός είναι άναρχος και μπορεί να απελευθερώσει να

ενώσει τη συνείδηση με όλη τη δημιουργημένη ύπαρξη. Πέρα από το βαθύ συμβολισμό που κρύβει μία τέτοια διατύπωση, παρούσα εν δυνάμει στον πυρήνα του παγκόσμιου θρησκευτικού μύθου της δημιουργίας (Leeming, 1995 σσ. 230-233), κρύβει πιθανώς την επιθυμία του ποιητή να ενωθεί με τον κόσμο, να γίνει ο ίδιος πνοή και πηγή έμπνευσης για τα πάντα. Αν το ποίημα αναφέρεται στον ποιητή Σικελιανό, πιθανώς έχουμε στα χέρια μας ένα ποίημα ποιητικής. Αν αναφέρεται στον άνθρωπο Σικελιανό, με το βαθύ μυστικιστικό όραμα της αναβίωσης της δελφικής ιδέας (Πολίτης, σσ. 240-241), τότε το ποίημα είναι αυτοαναφορικό. Αλλά μέχρι ποιο σημείο μπορεί να διαχωρίσει κανείς τον άνθρωπο από τον ποιητή, τον άνθρωπο από τον καλλιτέχνη ή τον επιστήμονα γενικότερα; Οι αντιλήψεις του Σικελιανού είναι μάλλον ενοποιητικές στο συγκεκριμένο θέμα. Ο ποιητής έχει ένα κοινωνικό ρόλο περίπλοκο, που συγκεντρώνει πολλές ενεργές ιδιότητες στο κοινωνικό γίγνεσθαι, του προφήτη, του ιερέα του γνώστη και του κοινωνικού αναλυτή και παίζει με το έργο του ζωτικό ρόλο στην κοινωνία που ανήκει.

Κ. Γ. Καρυωτάκης, «Επιστροφή», «Αισιοδοξία»

Τα «Ελεγεία» συγκροτούν μια συλλογή ποιημάτων, τα οποία ξεκινούν από διαπιστώσεις που αναδεικνύουν την τραγική διάσταση στις διαφορετικές όψεις της ζωής και καταλήγουν στην επιλογή του θανάτου έναντι της ζωής. Στο ίδιο στερεότυπο της αντίθεσης κινείται και η «Επιστροφή». Στο συγκεκριμένο ποίημα γίνεται πιο συγκεκριμένη η διάσταση ανάμεσα στην ανάγκη του ποιητή να βιώσει την αυθεντική ομορφιά της φύσης και στο άλλο η αδυναμία του να χαρεί αυτή την ομορφιά. Το τραγικό αναδύεται στην ανάγκη του ποιητή να βιώσει τη φύση. Μια ανάγκη που δεν εκπληρώνεται, γιατί η ψυχή του έχει απολέσει κάθε ίχνος ευαισθησίας. Ακόμα, λοιπόν και αυτή η ομορφιά γίνεται όλο και πιο απόμακρη στη σκέψη του Καρυωτάκη. Δε γνώρισε τον ωκεάνιο άνεμο μήτε τα βουερά απάρθρα δάση ο ποιητής. Αρκείται να βιώσει τη φύση σε ένα μαραμένο βρύο ή σε ένα μοναχικό χορτάρι. Εν τέλει, ο μόνος τρόπος που διαβλέπει για βρεθεί στην αγκαλιά της φύσης, είναι ο θάνατος, ως μοναδική και μοιραία κατάληξη κάθε ανθρώπινης ύπαρξης. Η επιλογή του θανάτου, όμως, δεν είναι αποτέλεσμα ενός διαταραγμένου ψυχισμού, μισανθρωπίας ή θανατοφιλίας, όπως πιστεύουν πολλοί από τους σύγχρονους ή μεταγενέστερους ερευνητές του έργου του (Γαραντούδης, 1998, σσ. 195-258). αλλά συνδέεται με μια βαθιά συνειδητοποίηση της τραγικότητας της ζωής (Αναστασιάδου κ.ά., 2000, σ. 212). Ο θάνατος αντιμετωπίζεται με ηρεμία και με μια απορία θα μπορούσαμε να πούμε για το αναπόδραστο της φύσης του.

Το δεύτερο ποίημα, σαρκαστικό στη φύση του, είναι η «Αισιοδοξία» και ανήκει στο δεύτερο μέρος της συλλογής «Ελεγεία και Σάτιρες». Εκφράζει εν μέρει την απαισιοδοξία και το δισταγμό του ποιητή για μια νέο ατομικό και συλλογικό ξεκίνημα, προκαλώντας έτσι μια έντονη αντίθεση ανάμεσα στον τίτλο και το περιεχόμενο. Στο συγκεκριμένο ποίημα η θεματική του Καρυωτάκη έχει μετατοπιστεί, σε σχέση με τα «Ελεγεία». Ξεκινώντας από τις μηδενιστικές τάσεις της ανθρώπινης ματαιότητας, προϊόν δικής του επίγνωσης και βιωματικής εμπειρίας, ο ποιητής σαρκάζει τις καθιερωμένες αξίες μιας εποχής που έχει έντονα στιγματιστεί από τις επιπτώσεις της κατάρρευσης του μεγαλοϊδεατισμού (Beaton, 1996, σ. 168). Ο ποιητής, από τις διώξεις που υπέστη εξαιτίας της συνδικαλιστικής του δράσης, έζησε σε αρκετές πόλεις της ελληνικής επαρχίας κατά τον μεσοπόλεμο και είχε την ευκαιρία να δει εκ του σύνεγγυς έναν υποκριτικό τρόπο ζωής σε όλο του το μεγαλείο.

Αυτή η σάτιρα μιας υποκριτικής κοινωνίας κατακλυσμένης από κανόνες μιας «δήθεν» ορθής συμπεριφοράς, γίνεται πολύ έντεχνα από τον Καρυωτάκη. Στους στίχους του ο ποιητής καυτηριάζει την τάση της κοινωνίας να κριτικάρει κάθε αντισυμβατική συμπεριφορά. Στους στίχους του γίνεται, επίσης, αντιληπτό πως οι ασφυκτικοί ηθικοί κανόνες της κοινωνίας οδηγούν αναγκαστικά σε υποκριτικές συμπεριφορές. Στη συνέχεια η διακωμώδηση επικεντρώνεται στον καθωσπρεπισμό που διέπει ακόμη και τις ενδυματολογικές προτιμήσεις. Εν τέλει ο ποιητής καταλήγει στο σαρκασμό εκείνων που νομίζουν ότι, ως «νέοι Σταυροφόροι», έχουν να επιτελέσουν κάποιο έργο σημαντικό. Σε αυτούς τους στίχους πιθανώς ο ποιητής αναφέρεται στους ποιητές, τους οποίους βλέπει

αποκομμένους από τις κοινωνικές αλλαγές της εποχής του. Έτσι, αν λάβουμε υπ' όψιν μας και τους στίχους της τελευταίας στροφής, το ποίημα γίνεται «ποίηση ποιητικής», καθώς περιγράφει την υποθετική δύναμη της ποίησης να ξεσηκώσει τους «πυρρούς δαίμονες» που κοχλάζουν στα έγκατα της ζωής και να διασκεδάσει τους ανθρώπους.. Ωστόσο, είναι διάχυτη σε όλο το ποίημα η αίσθηση του ανικανοποίητου και της παρακμής μιας κοινωνίας που αναζητά να ανακαλύψει εκ νέου τον εαυτό της μετά τα αλλεπάλληλα χτυπήματα και το γκρέμισμα των ψευδοϊδανικών της. Η διαρκής αλληλοδιαδοχή των αντιθέσεων τοποθετεί και τα δύο ποιήματα στον κεντρικό πυρήνα της θεματικής του Καρυωτάκη, καθώς στους στίχους του είναι εμφανές το κυνήγι του ιδανικού και η αποτυχία, ο πόθος και η απάτη, η πλάνη και η απογοήτευση, η ζωή και ο θάνατος (Άγρας, 1984, σ. 209).

Ηθική και Λογοτεχνία

Η κεντρική προβληματική που αναπτύσσεται στις αναζητήσεις μας για τους παραπάνω λογοτέχνες και τα έργα τους, ακόμα και για την ταξινόμηση των έργων τους σε θεματικούς κύκλους, είναι η σχέση της ηθικής με τη λογοτεχνία, εφόσον αποδεχθεί κανείς ότι υφίσταται μια τέτοια σχέση. Δύο είναι τα ζητούμενα στην περίπτωση μας. Είναι η λογοτεχνία πηγή ηθικής θεωρίας ή η ηθική θεώρηση εισβάλλει στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε και να ταξινομήσουμε την λογοτεχνία; Τούτη η προβληματική αναδεικνύεται εντονότερα ίσως στην περίπτωση του Κ. Θεοτόκη και του Κ. Καρυωτάκη, αλλά δεν αφήνει ανεπηρέαστο και το έργο του Σικελιανού. Με αυτήν ακριβώς την προβληματική αντιμετωπίζουμε την ηθογραφία και την κριτική για τις αρνητικές επιδράσεις του λογοτεχνικού έργου του Καρυωτάκη στην κοινωνία της εποχής του.

Αναμφίβολα, στην εποχή που γράφτηκαν και κρίθηκαν τα συγκεκριμένα έργα, η εμπλοκή μιας κακώς εννοούμενης ηθικής στη λογοτεχνική κριτική φαίνεται να είναι μεγάλη, εξ ου και η απόδοση ενός σημαντικού διδακτικού ρόλου στη λογοτεχνία. Η απεμπλοκή επιχειρείται στη μεταμοντέρνα λογοτεχνική κριτική, με αποτέλεσμα να αναθεωρούνται σε μεγάλο βαθμό οι βαρείς χαρακτηρισμοί του παρελθόντος για νιχιλισμό, πεσιμισμό, σκεπτικισμό, για ολέθρια επίδραση και αχρήστευση μιας ολόκληρης γενιάς ποιητών (Καρυωτάκης) ή ακόμα και για αριστοκρατική στάση του ποιητή (Σικελιανός) στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η ηθική απεμπλοκή αναδεικνύει για παράδειγμα με σαφήνεια τους κοινωνικούς αγώνες και την προσπάθεια του Κ. Καρυωτάκη να εντάξει την ποίηση στην δυναμική των κοινωνικών εξελίξεων αφενός και αφετέρου τα πολύτροπα αρνητικά βιώματα του Σικελιανού, που τον οδήγησαν από τη νεανική υπεροψία στη σοφία της ωριμότητας.

Το ερώτημα που τέθηκε πιο πάνω χρήζει πιθανώς ιδιαίτερης ανάλυσης, πριν επιχειρήσει κανείς οποιασδήποτε μορφής ανάλυση και ταξινόμηση του λογοτεχνικού έργου. Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση μας θέτει αντιμέτωπους με τον πυρήνα του προβλήματος, δηλαδή τη φιλοσοφία του διδακτισμού που ενεργοποιεί την ανάγκη μας για ταξινόμηση -ιδιαίτερα αν η ταξινόμησή μας είναι ηθικά και όχι μεθοδολογικά προσανατολισμένη. Η κατανομή του λογοτεχνικού έργου, η κριτική και η ανάλυσή του είναι μια διεργασία πολύπλοκη που απαιτεί μάλλον διεπιστημονική παρατήρηση. Η πρόσληψη του έργου παύει να είναι μια απλή αναγνωστική λειτουργία και εισάγει παραμέτρους που σχετίζονται με την προσωπικότητα και την πνευματική ενάργεια του λογοτέχνη. Η ποίηση δεν είναι άμοιρη του δημιουργού της, το ίδιο και η πεζογραφία. Είναι φυσικό, λοιπόν, σε ένα βαθμό η γενικότερη ιδεολογία και οι ηθικοί προβληματισμοί μιας κοινωνίας να εισβάλλουν στο λογοτεχνικό έργο, διατυπωμένοι σε κατάλληλους θεματικούς άξονες, ανάλογους με την σαφήνεια και την δημιουργική ολοκλήρωση του συγγραφέα. Το «τέχνη για την τέχνη» στην προκειμένη περίπτωση είναι άνευ νοήματος, αλλά θα πρέπει να είμαστε πάντα προσεκτικοί για το τι εννοούμε με τον όρο «ηθική», όταν επιχειρούμε μεθοδολογική προσέγγιση και ταξινόμηση του λογοτεχνικού έργου.

Βιβλιογραφία

Αγγελάτος, Δ., (1991), *Διάλογος και Ετερότητα, Η ποιητική διαμόρφωση του Κ. Γ. Καρυωτάκη*, Αθήνα: Σοκόλης.

Άγρας, Τ., (1938), *Ο Καρυωτάκης και οι Σάτιρες, στο Κ.Γ. Καρυωτάκης, (1984), Ποιήματα και Πεζά*,

Αθήνα: Ερμής.

Αναστασιάδου, Α. κ.ά., (2000) *Γράμματα II: Νεοελληνική Φιλολογία (19ος και 20ος αιώνας)*, Πάτρα: ΕΑΠ.

Beaton, R., (1996) *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία : Ποίηση και πεζογραφία 1821-1992*, Αθήνα: Νεφέλη.

Γαραντούδης, Ε., (1998), *Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός στο συλλογικό Καρυωτάκης και Καρυωτακισμός*, Αθήνα: Σχολή Μωραΐτη.

Leeming, D., et al, (1995), *A Dictionary of Creation Myths*, New York: Oxford University Press.

Μπαλάσκας Κ. (1993), *Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ο τραγικός του έρωτα και της ουτοπίας*, Αθήνα: Ειρμός.

Πολίτης, Λ., (2001), *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Pollitt, J.J., (1986), *Art in the Hellenistic Age*, New York: Cambridge University Press.

Taylor, A, (2001), *Burial Practice in Early England*, London: Tempus.

Τερζάκης Α. (επιμ.), (1955), *Κωνσταντίνος Θεοτόκης*, Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.

Warner, E., (2000), *Russian Peasant Beliefs and Practices Concerning Death and the Supernatural*, στο *Folklore*, April, 2000.

Σημειώσεις

[1] Το πρόσωπο είναι αληθινό, όπως και το περιστατικό και έχει καταγραφεί στο βιβλίο του πατέρα του Μ. Θεοτόκη Ο Ιωάννης Καποδίστριας εν Κεφαλληνία 1889. Βλ. περισσότερα στο Μπαλάσκας, (1993), σ. 111.

[2] Επίσης, Warner, (2000), σ. 7.

[3] Ο ρεαλισμός είναι η κυρίαρχη τάση της προσωπογραφίας στην ελληνιστική τέχνη, όχι μόνο στη ζωγραφική απεικόνιση αλλά και τη λογοτεχνική παραγωγή με το μυθιστόρημα, τη βιογραφία, τη λυρική ποίηση και το επίγραμμα, στα οποία αναπτύσσεται η ρεαλιστική προσωπογραφία νέων εξατομικευμένων ρόλων. Οι καλλιτέχνες επιλέγουν περισσότερα κοσμικά θέματα, στα οποία καθρεφτίζεται ο εσωτερικός χαρακτήρας, τα συναισθήματα και τα βιώματα, ο ερωτισμός και η βία, αλλά πάνω απ' όλα η ανάγκη της αλήθειας. Περισσότερα βλ. Pollitt, (1986), σσ. 35-37.

[4] Ήδη από την αρχαϊκή περίοδο η εξ αίματος συγγένεια παίζει χαρακτηριστικό ρόλο στην διαμόρφωση της πατριάς, σε βαθμό που χαρακτηρίζονται μέλη του οίκου ακόμη και τα νόθα τέκνα της πατρογραμμικής διαδοχής.

© 2004 Κ. Καλογερόπουλος